
WPROWADZENIE

Tempo zmian, jakim podlega współczesny świat, upewnia nas co do tego, że o kształceniu trzeba myśleć jako o procesie ustawicznym. Rozwój indywidualny, umiejętność przetwarzania informacji i wytwarzania nowej wiedzy, a także zdolność adaptacji do nowych realiów to powszechnie pożądane charakterystyki przedstawiciela dowolnego zawodu. I dotyczy to nie tylko coraz to nowych szczegółowych wyzwań technicznych i praktycznych, z którymi mierzą się profesjonaliści, podnosząc swe kwalifikacje. W grę wchodzi tu również kompetencje, które znajdują zastosowanie w obszarze subtelnych zagadnień z obszaru życia społecznego, w szczególności — w kontekście kwestii natury etycznej. Wzrost złożoności form współczesnego świata sprzężony z gwałtownym rozwojem technologicznym, otwierającym przed szeroko rozumianą praktyką społeczną coraz to rozleglejsze pole działania, jest źródłem nowych dylematów moralnych. Kształcenie zawodowe i profesjonalne, wychodząc naprzeciw takim problemom, obejmuje wdrażanie kodeksów etycznych, które podsuwają adeptom danej specjalności stosowne normy i oceny, mające zwracać uwagę na newralgiczne obszary funkcjonowania społecznego i jednocześnie zalecać odpowiednie zachowanie. Zgodnie z utartym podziałem zadań przypisywanych poszczególnym dziedzinom wiedzy, tworzenie takich kodeksów jest odpowiedzialnością dyscypliny filozoficznej, jaką jest etyka normatywna. Mówiąc dokładniej, chodzi o etykę zawodową jako etykę normatywną stosowaną do szczególnego obszaru zadań i działań wchodzących w skład praktyki społecznej. Zwyczajowo, tak rozumiana etyka ukierunkowana jest na konstruowanie i kodyfikowanie systemów ocen i norm moralnych, którymi w swych poczynaniach kierować mają się reprezentanci poszczególnych zawodów.

Tym, co odróżnia metodycznie uprawianą etykę normatywną od moralistyki, jest uzasadnianie jej własnych twierdzeń. Zdolność

do argumentacyjnego wsparcia norm i ocen moralnych sprawia, że ustalenia etyki są czymś więcej niż tylko wyrazem czyichś aksjologicznych upodobań, dzięki czemu ustalenia te mogą wchodzić w płodną merytorycznie dyskusję z innymi poglądami, co z kolei może być punktem wyjścia do wypracowania szeroko zakrojonego konsensusu w palących kwestiach moralnych. Przy takim postawieniu sprawy okazuje się, że obszar zadań i funkcji pełnionych przez etykę nie może ograniczać się tylko i wyłącznie do uzasadniania. To ostatnie ma bowiem sens tylko wtedy, gdy założy się, że istnieje możliwość kwestionowania i zgłaszania wątpliwości względem konstruowanych norm i ocen moralnych. W tym właśnie wyraża się sedno etyki jako przedsięwzięcia społecznego: normy są tu nie tylko instrumentem regulacji praktyki i minimalizacji tarć międzyludzkich, ale w pierwszym rzędzie produktem komunikacji i wspólnie realizowanych czynności intelektualnych. Wraz z tym pojawiają się kolejne wyzwania, na które musi odpowiedzieć refleksja etyczna. Etyka musi być bowiem w stanie zrekonstruować funkcjonujące społecznie, potoczne intuicje moralne, a następnie poddać je racjonalnej krytyce, by mogły zyskać społeczną aprobatę, a więc — zadośćuczynić roszczeniu do powszechnej ważności jako fundamentalnej właściwości twierdzeń moralnych. Wraz z tym etyka powinna realizować funkcje komunikacyjno-informacyjne, by móc w odpowiedni sposób przedłożyć wszystkim zainteresowanym stronom swoje propozycje w zakresie norm regulujących te sfery aktywności zawodowej, które posiadają istotny wpływ na całokształt życia społecznego. Także kwestia tego, w jaki sposób przebiegać będzie etyczne kształcenie profesjonalistów, wchodzi w zakres poznawczych i praktycznych obowiązków teorii etyki zawodowej. Ostatecznie, do zadań etyki zaliczyć można konstruowanie odpowiednich form organizacyjnych, które zdolne byłyby do skoordynowania wspólnie podejmowanych wysiłków realizacji wszystkich powyższych funkcji.

Podjmując się przeanalizowania powyżej zarysowanych zagadnień, książka niniejsza wpisuje się w nurt szeroko rozumianej etyki zawodowej, chociaż — o czym świadczy jej tytuł — sugeruje się w niej pewne przesunięcie akcentów. Otóż w pracy niniejszej proponuje się koncepcję profesji jako zawodów refleksyjnych, które — refleksyjnie właśnie — konstruują regulacje etyczne dla praktyków parających się określoną formą aktywności zawodowej. Wypracowywane w ten sposób standardy stosują się zarówno do technicznego

aspektu pracy zawodowej, jak i do aspektu moralno-społecznego. Etyczna refleksyjność zawodu wskazuje na ustawiczne działania profesji, polegające na analizie zastanego etosu zawodowego, zmierzające do konstruowania społecznie zrozumiałych i powszechnie uznanych szczegółowych kodeksów etycznych. Refleksyjność ta okazuje się produktem procesu profesjonalizacji zawodów, którego to początków socjologia doszukuje się w XIX w. Profesjonalizacja jest zjawiskiem, w ramach którego zawody, przechodząc kolejne etapy historycznych przekształceń, uzyskują dominację nad określonym obszarem społecznego podziału pracy, monopolizują go, jednocześnie otrzymując od społeczeństwa legitymizację dla swoich działań, a także autonomię i prawo do wewnętrznego regulowania swoich własnych standardów. Zawody *sensu largo* przejawiają wprawdzie tendencję do wytwarzania i kultywowania właściwego sobie etosu, jednakże dopiero w ramach profesjonalizacji dochodzi do wyraźnego postawienia problemu moralnych zobowiązań profesji jako roli społecznej. Tym samym zakłada się, że profesje poszerzają swoją wiedzę na temat możliwego zasięgu ich oddziaływania, związków łączących je z ogólnością życia społecznego czy na temat typowych problemów moralnych, jakich mogą doświadczyć. Fakt, iż począwszy od nowoczesności, praktyka profesjonalna legitymizuje się tym, że aprobuje i stara się aplikować do swego postępowania standardy racjonalności naukowej, wymusza na coraz to kolejnych zawodach konieczność kognitywnej standaryzacji dziedziny przedmiotowej zawodu. W ten sposób wysoka specjalizacja techniczna praktyki zawodowej, społeczna dystrybucja wiedzy oraz złożona struktura społecznego podziału pracy sprawiają, że dla szerszej publiczności aktywność zawodowa wykracza poza jej kompetencje poznawcze i tym samym nie podlega żadnej społecznej kontroli, akcentując konieczność etycznych podstaw dla wewnętrznej samoregulacji profesji. Co więcej, im większa rola wiedzy we współczesnej gospodarce, tym bardziej problem ten się pogłębia, a potrzeba etyki usług profesjonalnych staje się jeszcze bardziej oczywista. Podejście to wydaje się być heurystycznie nośne, gdyż nie ogranicza się do konkretnego zbioru zawodów traktowanych jako profesje, ale może posłużyć jako model do analizy dowolnych form aktywności zawodowej, o ile pojawiają się w stosunku do nich oczekiwania społeczne obejmujące powinności praktyków, wynikające z ich pozycji w strukturze społecznego podziału pracy.

Określenia takie jak „społeczeństwo informacyjne” czy „gospodarka oparta na wiedzy”, identyfikujące główne cechy współczesnej epoki, sugerują, że coraz więcej aktywności zawodowych będzie wymagało stosowania specjalistycznej wiedzy. Stąd też granica pomiędzy zawodami a profesjami, definiowanymi przez obowiązek posiadania takiej wiedzy i kompetencji, staje się coraz bardziej płynna. Jakkolwiek współczesna literatura przedmiotu odróżnia profesje (lekarz, prawnik), pół-profesje (nauczyciel, pielęgniarka, pracownik socjalny), zawody świadczące usługi profesjonalne (menedżer, konsultant, doradca) i zawody w wąskim sensie, to coraz większe nasycenie gospodarki wiedzą każe przypuszczać, że w analogiczny sposób zasięg swój będzie powiększał również proces profesjonalizacji zawodów, destruując wyraźne dotychczas dystynkcje pojęciowe. Wydaje się, że krok w stronę tak rozumianej etyki profesjonalnej jest uzasadniony ogólną perspektywą badawczą teorii usług profesjonalnych, które polegać mają na dostarczaniu wartości klientom zgodnie z profesjonalnymi normami postępowania, jakie przy tym — co istotne z punktu widzenia etyki — obejmują nie tylko kwestie techniczne, ale również kwestie natury moralnej i społecznej (Løwendahl 2005). W tle rozważań nad profesjonalizmem znajduje się przedstawiony ponad trzy dekady temu przez Everta Gummessa model świadczenia usług profesjonalnych, identyfikujący zasoby profesji, jej czynności, a więc usługi profesjonalne *sensu stricto*, oraz ich rezultaty. Grupa pierwsza obejmuje zasoby kompetencyjne, na które składają się wiedza, umiejętności specjalistyczne oraz doświadczenie, a także zasoby ludzkie, czyli osoby profesjonalistów świadczących usługi zawodowe. Elementami procesu świadczenia usług jest identyfikowanie problemu oraz konstruowanie rozwiązania w oparciu o posiadane przez profesję zasoby. Wśród rezultatów znajdujemy finalne rozwiązania, ich wdrożenia oraz krótkoterminowe i długoterminowe efekty wprowadzanych zmian (Gummeson 1979). Przyjmując taki model czynności profesjonalnych w celu konstruowania szczegółowych norm etycznych, można spodziewać się, że swoim zasięgiem etyka będzie w stanie objąć wszystkie te czynności zawodowe, których niezbywalnym komponentem jest praktyczne stosowanie wiedzy.

Zarówno specjalistyczna aplikacja wiedzy, jak i organizacyjne formy profesji, zmuszają etykę do przemyślenia jej podstaw, gdy idzie o sam proces konstruowania systemów norm moralnych. Etyka

stosowana do realiów konkretnej profesji musi każdorazowo zapoznawać się ze specyfiką praktyki zawodowej, a także z typowymi problemami, z jakimi zetknąć może się praktyk danego zawodu. Stąd też bierze się założenie prezentowanej tu koncepcji, by etykę usług profesjonalnych traktować bardziej jako formę organizacji dyskursu etycznego dowolnej profesji niż konkretny zbiór twierdzeń moralnych, który dana profesja miałaby zaakceptować. Z tego też względu praca ta może być traktowana jako *studium metaetyczne*, przy czym termin „metaetyka” rozumiany jest tutaj swoiście. Gdy zwyczajowo metaetyka obejmować ma refleksję nad teoriopoznawczymi, logicznymi i metodologicznymi zagadnieniami etyki normatywnej, ta ostatnia traktowana jest jako zbiór twierdzeń (ocen, norm) racjonalnie uzasadnionych (Fritzhand 1973, s. 369-375). Inaczej jest z kolei w przypadku rozumienia metaetyki zaproponowanym przez Benjamina Freedmana, który w szkicu *Metaetyka moralności zawodowej* poddaje analizie zagadnienie odrębności moralności profesji względem tzw. moralności powszechnej i rozwija teorię dotyczącą zawodowej moralności praktyki medycznej, która posłużyć ma jako „szablon do konstrukcji ogólnej teorii moralności zawodowej” (Freedman 2010c, s. 179). Także Włodzimierz Galewicz traktuje zagadnienie „odrębności etyk zawodowych” jako problem *par excellence* metaetyczny (Galewicz 2010). Oznaczałoby to, że problem tego, jak zorganizowany jest dyskurs etyki profesjonalnej, a w szczególności to, jak ma się do niego moralność powszechna wraz z potocznie żywionymi intuicjami moralnymi, jest problemem metaetycznym. Próbując problem ten rozwiązać, etyk zajmuje się nie tylko zagadnieniem uzasadniania, pytając w szczególności o związki logiczne pomiędzy twierdzeniami etyk zawodowych i normami moralności powszechnej, ale również tym, jak powinna być zorganizowana współpraca między ekspercką kulturą profesji a ogółem społeczeństwa, by rezultaty prac etyki profesjonalnej były do zaakceptowania przez wszystkie zainteresowane strony. Stąd też w niniejszej pracy przyjmuje się *programatyczne rozumienie etyki zawodowej* oraz przypisanej do niej metateorii, które nawiązuje do zaproponowanego swego czasu przez Kazimierza Ajdukiewicza dwojakiego rozumienia metodologii nauk w zależności od tego, jak rozumiana będzie sama „nauka”. W rozumieniu pierwszym przez „naukę” rozumie się ogół czynności podejmowanych przez uczonych, a reflektująca nad nimi metodologia

określana jest mianem *pragmatycznej*. Natomiast w przypadku drugim, gdy naukę rozumieć się będzie jako rezultat pracy badawczej, wówczas metodologia — określana przez Ajdukiewicza mianem *apragmatycznej* — odnosi się do systemów twierdzeń (Ajdukiewicz 1974, s. 173-177). Rozróżnienie zaproponowane przez Ajdukiewicza znalazło prędko zastosowanie w roli dystynkcji pozwalającej porządkować różne formy metateoretycznej refleksji. Wojciech Gasparski mówi, przykładowo, o metodologii projektowania w sensie pragmatycznym, która zajmuje się projektami w sensie ścisłym oraz wytworami projektowania jako czynności, a także o pragmatycznej metodologii projektowania, zainteresowanej „typami czynności projektotwórczych oraz ich analizą, a także opisem zadań, do których zrealizowania dążą projektanci, wreszcie opisem procedur projektowania” (Gasparski 1988, s. 68). Niniejsza praca poniekąd zakłada taki punkt widzenia: etykę można traktować albo jako zbiór twierdzeń, albo jako zbiór czynności, które do sformułowania tych twierdzeń prowadzą. Jest to zatem metaetyka w takim sensie, że koncentruje się na rekonstrukcji czynności tworzenia i uzasadniania szczegółowych etyk zawodowych. Biorąc pod uwagę to, że etyka usług profesjonalnych zainteresowana jest rozwojem wiedzy profesji na temat wyzwań etycznych oraz kompetencji do rozwiązywania problemów moralnych, metaetyka musi rozważać czynności wiedzotwórcze oraz warunki, w jakich wypracowywana wiedza etyczna może być zaakceptowana oraz wdrożona w ramach codziennej praktyki zawodowej.

Sięgając do słów Johna Kultgena, jednego ze współczesnych badaczy zajmujących się zagadnieniem etyki i profesjonalizmu, można powiedzieć, że celem etyki zawodowej jest:

[...] dostarczenie norm, które będzie można stosować w instytucjonalnych ramach społeczeństwa. Aby określić te normy, trzeba mieć na uwadze normy idealne, przeznaczone dla idealnego społeczeństwa, a następnie wywieść z nich normy idealne dla społeczeństwa faktycznego czy raczej dla możliwie najlepszej formy społeczeństwa, która wyłonić się może z potencjału zawartego w obecnym społeczeństwie na drodze stopniowych reform. (Kultgen 1988, s. 42-43)

Podejście zaproponowane przez Kultgena zakłada, że normy moralne rekomendowane dla danej profesji muszą być dostosowane do empirycznych warunków, w których mają zostać użyte. Na uwarunkowania i okoliczności praktyki profesjonalnej składają się

WPROWADZENIE

m.in. specyfika problemów praktycznych, szczegółowe wyzwania społeczne i moralne, strukturalno-instytucjonalny kontekst praktyki czy wreszcie psychologiczna i kompetencyjna charakterystyka jednostek, które będą się podporządkowywać danym regulacjom i standardom. Dlatego też etyka usług profesjonalnych jest w pierwszym rzędzie kolektywną praktyką komunikacji i argumentacji, która poddaje etos zawodowy racjonalnej i społecznej kontroli, poszukując rozwiązań dla szczegółowych problemów moralnych profesji. Wpisuje się więc ona w instytucjonalne ramy społeczeństwa, domagając się dyskusji oraz społecznych i branżowych konsultacji. Wreszcie zakłada się, że podmiotem odpowiedzialnym za realizację tego przedsięwzięcia jest dyskursywna wspólnota profesjonalistów, która będzie zdolna do ciągłego rozwijania standardów praktyki zawodowej. W ten sposób profesjonalizacja staje się ustawicznym zadaniem wewnętrznego doskonalenia zawodu, polegającym na tworzeniu kolejnych wersji standardów moralnych oraz kluczowych dla ich kultywowania kompetencji i zdolności. Oznaczałoby to, że kompetencja profesjonalna to nie tylko zasób wiedzy opisowej na temat dziedziny przedmiotowej, ale również teoretyczna i praktyczna znajomość wartości i norm.

